

Αλεξάνδρειες επ' εσχάτους - οι ελληνίδες πόλεις της δυτικής κεντρικής Ασίας, στα χρόνια των Διαδόχων του Μεγάλου Αλεξάνδρου

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΜΠΟΥΣΔΡΟΥΚΗΣ, Λέκτορας Αρχαίας Ιστορίας του Πανεπιστημίου Δυτικής Ελλάδος
Email: abous@uwg.gr

Το ιστορικό πλαίσιο

Η εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου στην Ασία ξεκίνησε στα 334 και τελείωσε με τον ξαφνικό θάνατο του Μακεδόνα βασιλιά το 323. Από τα δέκα αυτά χρόνια, που οδήγησαν τον ίδιο και τους άνδρες του χιλιάδες χιλιόμετρα μακριά από την ιδιαίτερη πατρίδα τους, οι Έλληνες στρατιώτες πέρασαν περίπου τα μισά (329-325) στο ανατολικότερο τμήμα των εδαφών που κατέκτησαν και το οποίο καλύπτεται από τα σύγχρονα κράτη του Αφγανιστάν, του Ουζμπεκιστάν, του Τατζικιστάν και του Πακιστάν. Τα ανυπότακτα φύλα που κατοικούσαν στις ανατολικότερες σατραπείες του περσικού κράτους, ήταν τα μόνα που πρόβαλαν σθεναρή αντίσταση στους νέους κατακτητές, υποβοηθούμενα και από το ανάγλυφο της ορεινής αυτής περιοχής, που πρόσφερε φυσική κάλυψη ενάντια στους εισβολείς. Ακόμη και στις παραμονές της εκστρατείας στην Ινδία, ο Αλέξανδρος αναγκάστηκε αρκετές φορές να επιστρέψει πίσω, είτε ο ίδιος, είτε οι στρατηγοί του, για να αποκαταστήσει την μακεδονική κυριαρχία στα σημεία εκείνα όπου οι ντόπιοι είχαν εξουδετερώσει τις ελληνικές φρουρές που είχαν νωρίτερα εγκατασταθεί: ο Αρριανός, *Αλεξάνδρου Ανάβαση*, IV.1.4, κάνει λόγο για Έλληνες στρατιώτες διασκορπισμένους σε αριθμό οχυρών σημείων της Σογδιανής που δεν προσδιορίζεται και οι οποίοι εξουδετερώθηκαν από τους ντόπιους. Σύμφωνα με τον ίδιο ιστορικό, παρόμοια τύχη, και μάλιστα στα χέρια του ίδιου του Σπιταμένη,ⁱ είχε και η ελληνική φρουρά σε οχυρό σημείο κοντά στην πρωτεύουσα της Βακτριανής, του οποίου το όνομα δεν αναφέρεται: *Αλεξ. Αν.*, IV.16.4-6 (Holt 1989, 52 κ.ε., 76 κ.ε.).

Για τον λόγο αυτό και μόνο πρέπει να κατέστη από την αρχή σαφές στον Μακεδόνα βασιλιά ότι ο έλεγχος της περιοχής αυτής, που ήταν εκτεθειμένη στις εισβολές των γειτονικών νομαδικών φύλων, θα ήταν δυνατός μόνον εφόσον εγκαθίστατο εκεί μόνιμα ένας ικανός αριθμός Ελλήνων. Κάθε άλλο παρά τυχαίο είναι επομένως το γεγονός ότι οι πηγές της εκστρατείας του Αλεξάνδρου αναφέρουν, ακριβώς σε αυτές τις ανατολικές σατραπείες, έναν σημαντικό αριθμό πόλεων με το όνομα Αλεξάνδρεια, ξεκάθαρη ένδειξη της πρώιμης περιόδου ίδρυσής τους.ⁱⁱ Οι νέες αυτές εγκαταστάσεις επανδρώθηκαν, σύμφωνα με τις ίδιες πηγές, με Έλληνες που αποστρατεύτηκαν, με απόμαχους Μακεδόνες και έναν αριθμό αυτοχθόνων (Αρριανού, *Αλεξ. Αν.*, IV.1.4, 16.3, 24.7, 28.4-6, V.29.3).

Την ίδια περίοδο όμως, ο Αλέξανδρος άρχισε να αντιμετωπίζει ένα διαρκώς διογκούμενο κύμα δυσφορίας από τους Μακεδόνες κυρίως στρατιώτες, οι οποίοι θεωρούσαν ότι μετά τον θάνατο του Πέρση βασιλιά δεν υπήρχε πλέον λόγος για τη συνέχιση της εκστρατείας και ζητούσαν να επιστρέψουν στην πατρίδα τους. Το κίνημα αυτό κορυφώθηκε, όπως γνωρίζουμε, όταν ο ελληνικός στρατός έφτασε στον Ινδό ποταμό, όπου και

ανάγκασε τον Μακεδόνα βασιλιά να εγκαταλείψει οποιαδήποτε περαιτέρω στρατιωτικά σχέδια προς τα ανατολικά. Η ένταση ανάμεσα στους Μακεδόνες στρατιώτες και στον Αλέξανδρο συνεχίστηκε μέχρι και το τέλος της ζωής του, τροφοδοτούμενη κυρίως από την απόφαση του βασιλιά να δώσει στους Πέρσες θέση αντίστοιχη στα αξιώματα με εκείνη των συμπατριωτών του. Οι Έλληνες που τελικά εγκαταστάθηκαν στις ανατολικές σατραπείες, που στην συνείδησή τους ταυτίζονταν με τις *εσχατιές* της Οικουμένης, επιχείρησαν δύο φορές και μαζί να επιστρέψουν στην πατρίδα: μία το 325, όταν κυκλοφόρησε η φήμη ότι ο Αλέξανδρος, μετά από σοβαρό τραυματισμό του στις εχθροπραξίες στην Ινδία, πέθανε (Διόδωρος, XVII.99, Κούρτιος Ρούφος, IX.7) και άλλη μία το 323, μόλις έγινε γνωστός ο θάνατος του Μακεδόνα βασιλιά στην Βαβυλώνα. Τότε στάλθηκε εναντίον τους ο σατράπης της Μηδίας Πείθων, ο οποίος τους εξουδετέρωσε όλους σύμφωνα με τον Διόδωρο (XVIII.7). Οι σύγχρονοι ιστορικοί όμως σωστά επισημαίνουν, ότι η πληροφορία αυτή είναι υπερβολική και ότι σίγουρα ένας σημαντικός αριθμός Ελλήνων παρέμεινε στην περιοχή (Bernard, 1985, 29-30, 127-128, Holt, 1989, 82 κ.ε., 87 κ.ε.). Αυτό αποδεικνύεται άλλωστε με τον καλύτερο τρόπο, όπως θα δούμε, και από την ιστορία της στους αιώνες που ακολούθησαν.

Μετά το θάνατο του Αλεξάνδρου οι ανατολικές σατραπείες διοικήθηκαν από τους σατράπες στους οποίους είχε ανατεθεί η διοίκηση της περιοχής, και στα τέλη του 4^{ου} αι., ένας από τους διαδόχους του Μακεδόνα βασιλιά, ο Σέλευκος, κατόρθωσε να φέρει στην επικυριαρχία του όλα τα εδάφη από την Βαβυλωνία και την Μηδία δυτικά μέχρι την Βακτριανή ανατολικά. Παραχώρησε όμως τις περιοχές νότια του ινδικού Καυκάσου στον Ινδό βασιλιά Σανδράκοττο (Chandragupta), με τον οποίο ξεκινά η δυναστεία των Maurya, με αντάλλαγμα πολεμικούς ελέφαντες. Ο ίδιος ο Σέλευκος έλαβε τον βασιλικό τίτλο το 305, ακολουθώντας το παράδειγμα και των υπολοίπων Διαδόχων. Μετά τον θάνατό του οι ανατολικές σατραπείες αποτέλεσαν αναπόσπαστο τμήμα του βασιλείου των Σελευκιδών, μέχρι που στην περίοδο ανάμεσα στα 250 και 240 π.Χ., ο Έλληνας σατράπης της περιοχής, Διόδοτος, (Εικ. 2) αποτίναξε σταδιακά την επικυριαρχία του Σελευκίδη βασιλιά και τελικά ανακηρύχθηκε ο ίδιος βασιλιάς της Βακτριανής και των επαρχιών που βρίσκονταν δυτικά και βόρεια από αυτήν. Στα δυτικά του νέου αυτού βασιλείου ένα ιρανικό φύλο, οι Πάρνοι, που μέχρι τότε ζούσαν ανατολικά της Κασπίας, στις παρυφές του κράτους των Σελευκιδών, εισέβαλαν στην Παρθία, εξουδετέρωσαν τον Έλληνα σατράπη της Ανδραγόρα, ο οποίος προσπαθούσε στο μεταξύ να αποτινάξει την κυριαρχία των Σελευκιδών, κατέκτησαν μέρος αρχικά και σύντομα το σύνολο της συγκεκριμένης σατραπείας, της οποίας έλαβαν το όνομα κι έμειναν έκτοτε γνωστοί με το όνομα Πάρθοι. Με άλλα λόγια, πριν ακόμη ο Διόδοτος λάβει τον βασιλικό τίτλο, τα γεγονότα στη γειτονική Παρθία τον είχαν απομονώσει από το υπόλοιπο σελευκιδικό κράτος.

Οι γραπτές πηγές που διαθέτουμε, δια φωτίζουν την ιστορία των Ελλήνων της περιοχής μόνο στα βασικά της σημεία. Στα λιγότερα από δέκα ονόματα Ελλήνων βασιλέων της κεντρικής Ασίας που αναφέρουν οι πηγές, τα νομισματικά ευρήματα πρόσθεσαν πολλές δεκάδες νέα, με αποτέλεσμα να γνωρίζουμε σήμερα σαράντα και πλέον βασιλείς. Ο Osmund Bopparachchi (1991), πρώτος έκανε γνωστά τα νομίσματα αυτά στο επιστημονικό κοινό, προσδιόρισε την έκταση των εδαφών που ο κάθε βασιλιάς κατείχε, βάσει της γεωγραφικής κατανομής των νομισμάτων του, και υπολόγισε τον χρόνο και την διάρκεια της βασιλείας τους. Το έργο του

παραμένει μέχρι σήμερα απαραίτητο για την ιστορία των Ελλήνων βασιλείων της περιοχής. Το πρόσφατο έργο του Francois Widemann (2009), αποτελεί την πιο πρόσφατη συζήτηση για το ίδιο θέμα.

Ο Διόδοτος και οι διάδοχοί του κυβέρνησαν τα εδάφη μέχρι τον ινδικό Καύκασο στα νότια.ⁱⁱⁱ (Αναλυτικότερα για τα γεγονότα βλ. Widemann, στον παρόντα τόμο.) Μετά τον Διόδοτο Α΄ και τον Διόδοτο Β΄, βασιλιάς έγινε ο Ευθύδημος, που είχε γεννηθεί, σύμφωνα με τις ελληνικές πηγές (Πολύβιος, XI.34.1), σε μία από τις δύο πόλεις της Μ. Ασίας με το όνομα Μαγνησία. Ο γιος του Δημήτριος Α΄ Καλλίνικος (Εικ. 3), έγινε ο πρώτος Έλληνας βασιλιάς της Βακτριανής που κατόρθωσε, στις αρχές του 2^{ου} αι., να επεκτείνει την κυριαρχία των Ελλήνων και νοτιότερα, φτάνοντας μέχρι τις εκβολές του Ινδού, στην Παταληνή, και στις περιοχές του Σαραόστρου και της Σιγέρδιδος (Πολύβιος, XI.11.1), δηλαδή σχεδόν μέχρι κάποιου σημείου βορείως της σημερινής Βομβάης (Κορδώσης 2007). Στον Δημήτριο Α΄ οφείλεται η ίδρυση μιας πόλης με το όνομα *Δημητριάς* στην Αραχωσία, που αναφέρεται από τον συγγραφέα των αρχών της χριστιανικής εποχής, Ισίδωρο τον Χαρακινό (παράγρ. 19) και πρέπει να βρισκόταν μεταξύ της Αλεξάνδρειας/Kandahar και της σύγχρονης Ghazni.^{iv} Ο *Περίπλους της Ερυθράς Θαλάσσης*, έργο των μέσων του 1^{ου} μ.Χ. αι., αναφέρει την ύπαρξη μιας πόλης με το όνομα *Δημητριάς* στις εκβολές του Ινδού ποταμού, που πρέπει μάλλον να αποδοθεί στον ίδιο βασιλιά (Widemann 2009, 64, Κορδώσης 2007).^v

Γρήγορα όμως μετά τον θάνατο του Δημητρίου, οι ελληνικές κτήσεις βόρεια και νότια του ινδικού Καυκάσου αποτέλεσαν ξεχωριστά κρατίδια, που αν και παρέμειναν στην εξουσία Ελλήνων ηγεμόνων, ακολούθησαν διαφορετική ιστορική διαδρομή. Στο ελληνοϊνδικό βασίλειο, ο Μένανδρος (περ. 155-130)^{vi} (Εικ. 5) επέκτεινε ανατολικά την κυριαρχία του μέχρι την Παταλιπούτρα, στις όχθες του Γάγγη ποταμού, οι κατακτήσεις του όμως κατέρρευσαν με τον θάνατό του (Borearachchi 1991, 76-88, Widemann 2009, 156-9). Στο βορρά, το ελληνοβακτριανό βασίλειο γνώρισε την τελευταία του αναλαμπή στην διάρκεια της βασιλείας του Ευκρατίδη (περ. 170-145), (Εικ. 4) ο οποίος ανέκτησε για λίγο την βόρεια Βακτριανή, καθώς και την Σογδιανή με την πρωτεύουσά της Σαμαρκάνδη (Ιουστίνος, XLI.6.3. Πρβλ. Borearachchi 1991, 66-72, Widemann 2009, 159-66). Καθώς η περιοχή δεν σταμάτησε ποτέ να βρίσκεται υπό την συνεχή πίεση αλλεπάλληλων νομαδικών επιδρομών,^{vii} τελικά υπέκυψε, στα χρόνια των διαδόχων του, σε ένα από αυτά τα φύλα, γνωστό στις κινεζικές πηγές με το όνομα Yueh Chi. Στο νότο, οι ελληνικές κτήσεις είχαν μεγαλύτερη διάρκεια ζωής, μέχρι και τις πρώτες δεκαετίες του 1^{ου} μ.Χ. αι., οπότε υπέκυψαν στους Κουσάνες (Kushans), κλάδο της ομοσπονδίας φύλων που αποτελούσαν τους Yueh Chi. Το κράτος που ίδρυσαν, εξαπλώθηκε στην κεντρική και δυτική Ινδία και επιβίωσε μέχρι τον 3^ο αι. μ.Χ.

Οι ελληνικές εγκαταστάσεις στην κεντρική Ασία (Εικ. 1)

Ο Σέλευκος Α΄, διάδοχος του Αλεξάνδρου στις ανατολικές σατραπείες, μετά και από την κατάκτηση της Συρίας κατανόησε ότι, λόγω της μεγάλης του έκτασης, το κράτος αυτό δεν μπορούσε να διοικηθεί αποτελεσματικά, ακόμη κι αν η πρωτεύουσά του, αρχικά η Βαβυλώνα, αργότερα η πόλη που ο ίδιος ίδρυσε πενήντα

περίπου χιλιόμετρα βορειότερα, η Σελεύκεια του Τίγρη (κοντά στην σημερινή Βαγδάτη), βρισκόταν στο μέσο περίπου της απόστασης από τη Συρία μέχρι τον Ινδό. Ανέθεσε λοιπόν στον γιο και μελλοντικό διάδοχό του, Αντίοχο Α', στον οποίο έδωσε τον τίτλο του συμβασιλέως, την διοίκηση των λεγόμενων "άνω" σατραπειών (292-281 π.Χ.). Ο Αντίοχος αντιμετώπισε αμέσως μετά την ανάληψη των καθηκόντων του μια νομαδική εισβολή, που έθεσε σε κίνδυνο την ασφάλεια ολόκληρου του βορειοανατολικού συνόρου του κράτους του Αλεξάνδρου, σε μία περιοχή από τα Εκβάτανα μέχρι τα Βάκτρα. Μετά την απόθεση των επιδρομέων ο νεαρός διάδοχος εγκατέστησε ελληνικές φρουρές σε σειρά θέσεων στην περιοχή που αναφέρθηκε, τα ονόματα των οποίων μάς είναι γνωστά από τις πηγές: *Ηράκλεια*, *Σώτειρα*, *Καλλιόπη* και *Αχαΐα*, από το όνομα του ετεροθαλούς αδελφού του Αντιόχου, Αχαιού, που πολέμησε στο πλευρό του για την αποκατάσταση του βορειοανατολικού συνόρου του κράτους (Bousdroukis, υπό δημοσίευση).

Ο μεγαλύτερος αριθμός Ελλήνων, ήδη από την εποχή του Αλεξάνδρου, πρέπει να εγκαταστάθηκε κατά κύριο λόγο στις παλαιές επαρχιακές πρωτεύουσες του περσικού κράτους, που επανιδρύθηκαν μετά την εγκατάσταση σε αυτές ελληνικού στοιχείου. (Πλήρης κατάλογος για τις θέσεις που αναφέρονται εδώ, με τις αρχαίες πηγές και τη σχετική βιβλιογραφία στον Cohen 2012 και Mairs 2011) Από τα δυτικά προς τα ανατολικά, η πρωτεύουσα της Μαργιανής επανιδρύθηκε αρχικά ως Αλεξάνδρεια, αργότερα ως *Αντιόχεια της Μαργιανής*, η Herat ως *Αλεξάνδρεια της Αρείας*. Νοτιότερα συναντάμε την *Αλεξάνδρεια Προφθασία*, πρωτεύουσα της επαρχίας της *Δραγγιανής* (Fraser 1996, 123 κ.ε., 166 κ.ε.) και ακόμη μία *Αλεξάνδρεια* πρωτεύουσα της επαρχίας της *Καρμανίας* (Fraser 1996, 166 κ.ε.). Ίσως από αυτή την τελευταία περιοχή να προέρχεται μία αποσπασματικά σωζόμενη βασιλική επιστολή του Σελεύκου Β', με την οποία ο βασιλιάς απαντά στα παράπονα των κατοίκων, που βαρύνονταν από την υποχρέωση να φιλοξενούν στρατιώτες του σελευκιδικού στρατού και κρατικούς αξιωματούχους (Rougemont 2012a, 164 κ.ε.). Οι πρόσφατες ανασκαφές απέδειξαν ότι τα *Βάκτρα* (P. Bernard – R. Besenval – Ph. Marquis 2006) και η *Σαμαρκάνδη* (Grenet 2004) έλαβαν ελληνικό πληθυσμό αμέσως μετά την ολοκλήρωση της κατάκτησης, παρά το γεγονός ότι διατήρησαν το παλαιό τους όνομα. Η *Αλεξάνδρεια Εσχάτη* (Khodjend, πρώην Leninabad, στο σημ. Τατζικιστάν), αποτελούσε πόλη-σύμβολο για τους Έλληνες, καθώς είχε ιδρυθεί από τον Αλέξανδρο στις όχθες του Ιαξάρτη ποταμού, ως το πιο απομακρυσμένο ελληνικό φρούριο απέναντι στον νομαδικό κίνδυνο στα βόρεια σύνορα του κράτους. Πιθανό να μετονομάστηκε σε Αντιόχεια από τον γιο του Σελεύκου, που την ξανάχτισε μετά την καταστροφή της από επιδρομές νομαδικών φύλων (Bernard 1985, 28, 167). Η *Αλεξάνδρεια του Ινδικού Καυκάσου* (ή Παροπανισάδων), η σημερινή Begram, ιδρύθηκε από τον Μακεδόνα βασιλιά, ο οποίος πέρασε από την πόλη δύο φορές, το 329 και το 327, και κατά τη δεύτερη μάλιστα επίσκεψή του εγκατέστησε σ' αυτήν επιπλέον Έλληνες, θεωρώντας ότι έπρεπε να ενισχύσει το ελληνικό στοιχείο της (Bernard 1982 και Goukowsky 1989).

Η ελληνική παρουσία τεκμηριώνεται αρχαιολογικά και σε σημαντικό αριθμό άλλων θέσεων, η πλειοψηφία των οποίων εντοπίζεται στο τμήμα της Βακτριανής βόρεια του Ωξου. Αυτό οφείλεται, εν μέρει τουλάχιστον, και στο γεγονός ότι η περιοχή έτυχε, κυρίως τις τελευταίες δύο δεκαετίες, συστηματικής αρχαιολογικής έρευνας. Ίχνη ελληνικού ελέγχου έχουν εντοπιστεί σε θέσεις όπως το *Termez*, η *Kampyr Tepe*, η *Dalberjin*

Tepe, η *Zar Tepe*, το *Kurgansol*, η *Zhiga Tepe*, το *Kuliab*, καθώς και σε αρκετές άλλες (Για όλες αυτές τις θέσεις βλ. Leriche 2007, Leriche – Pidaev 2007, Leriche – Pidaev 2008, P. Bernard – G.-J. Pinault – G. Rougemont 2004, σ. 333 κ.ε., με παραπομπές στην πιο πρόσφατη βιβλιογραφία). Θα επρόκειτο ίσως για φρούρια, χρήσιμα στον έλεγχο στρατηγικών σημείων, αλλά και του βορείου συνόρου του ελληνοβακτριανού βασιλείου. Στις περισσότερες από τις παραπάνω θέσεις η πρωϊμότερη ελληνική εγκατάσταση ανάγεται από τους αρχαιολόγους στα τέλη του 4^{ου}, ή στις αρχές του 3^{ου} π.Χ. αι.

Οι γραπτές πηγές αναφέρουν μερικούς ακόμη οικισμούς με ελληνικό όνομα, που δεν έχουν μέχρι τώρα ταυτιστεί (Bousdroukis, υπό δημοσίευση) : το *Άργος Ορέστιον* στην "Σκυθία", από το όνομα της πατρογονικής εστίας των Μακεδόνων (Άργος Ορεστικό), πριν ακόμη αυτοί εξαπλωθούν στην κοιλάδα του Αλιάκμονα· η *Θήρα* στην Σογδιανή· η *Βουκεφαλία*, που ιδρύθηκε από τον Αλέξανδρο στην κοιλάδα του ποταμού Kabul, στους ανατολικούς πρόποδες του ινδικού Καυκάσου και η οποία υπήρχε ακόμη και ήταν γνωστή με το ελληνικό της όνομα τον 1^ο μ.Χ. αι., αφού αναφέρεται από τον συγγραφέα του *Περίπλου της Ερυθράς Θαλάσσης*^{viii}. η *Άντισσα* (όνομα πόλης της Μυτιλήνης), κάπου στην κοιλάδα του Ινδού· τέλος η *Αμφίπολη* της Βακτριανής, την ύπαρξη της οποίας γνωρίσαμε πρόσφατα χάρη στην ανακάλυψη ενός κειμένου, ίσως αποσπάσματος συμβολαίου, γραμμένου πάνω σε δέρμα (για το κείμενο αυτό (τέλος 3^{ου} – αρχές 2^{ου} αι.), βλ. Rougemont 2012a, 193-4).

Στην περιοχή νότια του ινδικού Καυκάσου (σημ. Πακιστάν και ΒΔ Ινδία) οι αρχαιολογικές έρευνες είχαν ξεκινήσει νωρίτερα, αλλά δεν βρέθηκαν σαφή δείγματα ελληνικών εγκαταστάσεων, παρόμοια τουλάχιστον με εκείνα της Βακτριανής. Επιπλέον, την εποχή που έγιναν οι έρευνες, οι αρχαιολόγοι δεν διέθεταν ακόμη τις στέρεες γνώσεις που τους παρείχε κυρίως η μελέτη του υλικού της ανασκαφής της Aï Khanoum (βλ. παρακάτω). Η ελληνική παρουσία πάντως σε αυτήν την περιοχή, στην οποία οι ελληνικές επιδράσεις στην βουδιστική κυρίως τέχνη, υπήρξαν πιο έντονες από αλλού, δεν μπορεί οπωσδήποτε να αμφισβητηθεί (Cambon και Tarzi στον παρόντα τόμο). Οι ελληνικές και οι λατινικές πηγές αναφέρουν περίπου είκοσι (20) πόλεις στην κοιλάδα του Ινδού, εκ των οποίων ένας σεβαστός αριθμός τοποθετείται στο Δέλτα του ποταμού (πλήρης κατάλογος στον Cohen 2012), ανάμεσά τους πέντε τουλάχιστον Αλεξάνδρειες. Μερικές από τις σπουδαιότερες ανάμεσά τους, όπως τα *Τάξιλα* (Marshall 1951), τα *Σάγαλα* (Κορδώσης 1994) και η *Διονυσούπολη* πρέπει να είχαν λάβει ελληνικό πληθυσμό, δεν έχουν όμως μέχρι τώρα βρεθεί υλικά κατάλοιπα που να πιστοποιούν την παρουσία Ελλήνων. Η Διονυσούπολη (κοντά στο σημερινό Jelalabad) βρισκόταν στους πρόποδες του όρους Meru, που αναφέρεται από τους ιστορικούς της εκστρατείας του Αλεξάνδρου. Ο Αλέξανδρος και οι στρατιώτες του εντυπωσιάστηκαν από το γεγονός ότι στον χώρο αυτό ευδοκίμοι ο κισσός και το αμπέλι, κι έτσι "ανακάλυψαν" εκεί τα ίχνη του περάσματος του Διόνυσου, γνωστά από τις ελληνικές μυθολογικές παραδόσεις και "ερμήνευσαν" το όνομα του όρους Meru, ως παραφθορά της ελληνικής λέξης *μηρός*, από τον οποίο γεννήθηκε σύμφωνα με τον μύθο ο Διόνυσος (για τις σχετικές παραδόσεις Mari-go 1995, 9, 39 κ.ε.).

Αλεξάνδρεια της Αραχωσίας και Ai Khanoum: δύο "ελληνίδες πόλεις" στην κεντρική Ασία

Δύο από τις πόλεις που ίδρυσε ο Αλέξανδρος ή οι διάδοχοί του παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, λόγω του υλικού που μας έδωσαν. Η **Αλεξάνδρεια της Αραχωσίας**, βρίσκεται, εν μέρει τουλάχιστον, θαμμένη κάτω από την σύγχρονη πόλη της Kandahar και αποτελούσε σημαντικό οικισμό από τις αρχές της 1^{ης} χιλιετίας.^{ix} Βρισκόταν πάνω σε μια σημαντική για το εμπόριο και εν γένει τις επικοινωνίες οδό, που συνέδεε την Ινδία με το νότιο Ιράν. Στη σύγχρονη εποχή έγινε από νωρίς ιδιαίτερα γνωστή εξαιτίας της ανακάλυψης εκεί αντιγράφων των διαταγμάτων με τα οποία ο Ινδός βασιλιάς Ασόκα (μέσα 3^{ου} αι. π.Χ.) παραινεί τους υπηκόους του να ασπαστούν, όπως εκείνος, τον βουδισμό. Η ελληνική εκδοχή των edictων αυτών εξηγείται ασφαλώς από το γεγονός της ύπαρξης στην πόλη μιας σημαντικής αριθμητικά ελληνικής κοινότητας. Η γλώσσα των κειμένων αυτών δείχνει ότι συντάχθηκαν από κάποιον που γνώριζε καλά το ελληνικό φιλοσοφικό λεξιλόγιο, όπως πρώτος παρατήρησε ο Louis Robert (D. Schlumberger – L. Robert *et al.*). Η πιο πρόσφατη έκδοση είναι αυτή του Rougemont 2012a, 167 κ.ε. βλ. επίσης την μελέτη του Γ. Χαλκιά στον παρόντα τόμο). Από την ίδια πόλη προέρχεται μία βάση αγάλματος, που έφερε πάνω της χαραγμένο ένα επίγραμμα σε ελεγειακό δίστιχο και είχε ανατεθεί σε ένα *τέμενος*, πιθανότατα σε έναν ελληνικού τύπου ναό, από κάποιον Έλληνα, του οποίου δεν σώζεται παρά μόνον το πατρώνυμο – Αριστώναξ – και ο οποίος συγκαταλέγει τον εαυτό του στους *αστούς* της πόλης (Rougemont 2012a, 165 κ.ε.). Ο όρος μπορεί να θεωρηθεί, σε ένα ποιητικό κείμενο, ως ισοδύναμος του όρου *πολίτης*. Αν είναι έτσι, πρέπει να δεχτούμε ότι η Αλεξάνδρεια της Αραχωσίας είχε την εποχή στην οποία χρονολογείται το κείμενο, δηλ. στα τέλη του 4^{ου}, ή τις αρχές του 3^{ου} αι., καθεστώς ελληνικής πόλεως. Ανάλογη επιβεβαίωση δεν διαθέτουμε, δυστυχώς, για καμιά άλλη από τις ελληνικές πόλεις ανατολικά των Σούσων (Rougemont 2012a, 34 κ.ε.), πιθανόν λόγω των σχετικά περιορισμένων επιγραφικών ευρημάτων.

Η Αλεξάνδρεια της Αραχωσίας επανήλθε στο προσκήνιο πριν από λίγα χρόνια, με την δημοσίευση ενός επιγραφικού κειμένου, εξαιρετικής σημασίας για την ιστορία των Ελλήνων της κεντρικής Ασίας την εποχή που μας απασχολεί και που είναι πολύ πιθανό να προέρχεται από αυτήν. Πρόκειται για το ελληνικό κείμενο σε ελεγειακό δίστιχο, το οποίο κάποιος κάτοικος της πόλης θέλησε να χαραχθεί πάνω στο ταφικό μνημείο που προοριζόταν για τον ίδιο.^x Σε αντίθεση με τα αντίστοιχα περιεχομένου επιγράμματα από την Ελλάδα, που είναι συνήθως σύντομα, το κείμενο της Kandahar είναι μακροσκελές και προσωπικού περιεχομένου, αφού ο κάτοχος του μνημείου διηγείται τα γεγονότα που σημάδεψαν την ζωή του. Ο Σωφύτος γιος του Ναρατου, είχε λάβει ελληνική παιδεία όταν ήταν νέος και όπως λέει είχε "διδασχτεί την τέχνη του Απόλλωνα και των Μουσών", δηλαδή την ποίηση, που την εξασκούσε και ο ίδιος. Προερχόταν από καλή και ευκατάστατη οικογένεια, όμως ένα ξαφνικό χτύπημα της Μοίρας τον έκανε να χάσει τα πάντα· δεν παραιτήθηκε όμως κι αποφάσισε να μην επιστρέψει στην πατρίδα του παρά μόνον όταν θα είχε αποκαταστήσει την περιουσία που είχε κληρονομήσει. Δραστηριοποιήθηκε στο εμπόριο και περιπλανήθηκε "είς ἄστεα πολλά". Μετά από πολλά χρόνια επέστρεψε στην ιδιαίτερη πατρίδα του όντας πλουσιότερος κι από τους προγόνους του και γι' αυτό "ὑμνητός" από τους συμπατριώτες του. Ξανάχτισε το "μέγαρον πατρῶϊον" κάνοντάς το μεγαλοπρεπέστερο και κατασκεύασε το ταφικό του μνημείο. Το κείμενο τελειώνει με μία προτροπή, που αποτελεί ταυτόχρο-

να και μια ευχή: οι απόγονοί του να τον θυμούνται πάντοτε για όσα ο ίδιος κατάφερε όσο ζούσε και να διαφυλάξουν την περιουσία που τους παραδίδει (P. Bernard – G.-J. Pinault – G. Rougemont 2004, G. Rougemont 2012a, 173 κ.ε., G. Rougemont 2012b).

Το κείμενο από το σημερινό νότιο Αφγανιστάν, που χρονολογείται από τους εκδότες του στο α΄ μισό του 3^{ου} αι., είναι από πολλές απόψεις μοναδικό στο είδος του. Παρουσιάζει μπροστά μας έναν αυτόχθονα, κάτοικο μιας οπωσδήποτε σημαντικής πόλης, που δεν θα μπορούσαμε να φανταστούμε σαν κάτι μικρότερο από μια επαρχιακή πρωτεύουσα, στην οποία μπορούσε να λάβει ελληνική εκπαίδευση, αυτήν που προοριζόταν καταρχήν για τους ίδιους τους εκπροσώπους της νέας τάξης πραγμάτων που εγκαινίασε η μακεδονική κατάκτηση. Γι' αυτήν ακριβώς την ελληνική του παιδεία επιτίθεται ο Σωφυτος, ο οποίος ωστόσο δεν εγκατέλειψε ποτέ το ινδικό του όνομα, αυτό που τον συνέδεε με την μητρική του γλώσσα.^{xi} Πόσο μάλλον αν καταγόταν, όπως πιστεύει ο Paul Bernard, από την ίδια οικογένεια στην οποία ανήκε και ένας συνονόματός του, που διοίκησε ως ανεξάρτητος ηγεμόνας τμήμα των εδαφών βόρεια του ινδικού Καυκάσου στα χρόνια μετά τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου και μέχρι την εδραίωση της σελευκιδικής κυριαρχίας στην περιοχή.^{xii} Ορθά, πιστεύω, ο Georges Rougemont υποστηρίζει ότι ο Σωφυτος ήταν πιθανότατα ο ίδιος συντάκτης του κειμένου, που χαρακτηρίζεται από την άριστη γνώση της ελληνικής γλώσσας. Αν και η σύνταξη είναι απλούστερη από αυτήν που συνήθως βρίσκουμε στα επιγράμματα, το λεξιλόγιο που χρησιμοποιεί είναι εξεζητημένο, με αρκετές σπάνιες λέξεις, μερικές από τις οποίες ο συντάκτης άντλησε από τα ομηρικά έπη (Rougemont 2012a, 177 κ.ε.).

Οι εικόνες που μας μεταφέρει ο Σωφυτος διηγούμενος τους κυριότερους σταθμούς της ζωής του, αποτελούν γνωστούς τόπους της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας, την οποία προφανέστατα είχε την δυνατότητα, ως δεινός γνώστης της γλώσσας, να μελετήσει ο ίδιος: τα "ἄστεα πολλά" τα οποία γνώρισε μετακινούμενος, προκειμένου να ασκήσει το επάγγελμά του, το "μέγαρον πατρῶϊον" που αποκατέστησε μετά την επιστροφή του, "ὑμνητός" από τους συμπολίτες του, όπως οι νικητές στους αθλητικούς αγώνες, το ταφικό του μνημείο που έχει τοποθετηθεί στην άκρη του δρόμου και συνοδεύεται από ένα κείμενο, απευθυνόμενο στον περαστικό που θα τύχει να το προσέξει και θα έχει την περιέργεια να μάθει κάποια πράγματα για τον "ένοικό" του. Εντύπωση προξενεί το γεγονός ότι παρά το μεγάλο διάστημα της απουσίας του (στ. 13-14: "έτέεσσιν έσῆγμαι νηρίθμοις") από την ιδιαίτερη πατρίδα του, ο Σωφυτος δεν ξέχασε την ελληνική γλώσσα. Βέβαια δεν γνωρίζουμε σε ποιες περιοχές έζησε στο διάστημα της απουσίας του, ασκώντας την επαγγελματική του δραστηριότητα: προς την Δύση, στο παρθικό βασίλειο που στην εποχή του, αλλά και αργότερα, αριθμούσε πολλές "ελληνίδες πόλεις", ή, ακόμη καλύτερα, σε ένα από τα ελληνιστικά βασίλεια, ή και στην ίδια την Ελλάδα; Ή μήπως είχε ξενιτευτεί προς την πλησιέστερη σ' εκείνον Ανατολή, στην Ινδία, ή την Κίνα, με τις οποίες η Αραχωσία συνδεόταν άμεσα, αιώνες πριν τον ερχομό των Ελλήνων, με τους ίδιους δρόμους που και οι Έλληνες χρησιμοποίησαν; Αν ισχύει το τελευταίο, η ζωντάνια της ελληνικής ταυτότητας του Σωφυτου είναι ακόμη πιο αξιοθαύμαστη, αλλά δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι και το ενδεχόμενο να έζησε σε έναν χώρο όπου οι Έλληνες (ή οι εξελληνισμένοι ντόπιοι) αποτελούσαν τους καθημερινούς συνομιλητές του, είναι εξίσου, αν όχι και περισσότερο, πιθανό.

Κάνοντας μια αποτίμηση της ιστορικής αξίας του κειμένου, ο Georges Rougemont (2012b, 21-2), σημειώνει ότι πέρα από την άψογη γνώση της ελληνικής, τίποτε άλλο δεν είναι γνωστό για το πρόσωπο και την ζωή του Σωφουτου, τίποτε – πέρα από το όνομά του – που να μας υπενθυμίζει την ινδική του καταγωγή. Λάτρευε άραγε Ινδούς, ή/και Έλληνες θεούς; Σύχναζε σε ναούς ινδικού ή/και ελληνικού, ή ακόμη και μεικτού (όπως εκείνος της Αϊ Khanoum, για τον οποίο θα γίνει λόγος πιο κάτω), τύπου; Η κατοικία του ήταν χτισμένη σύμφωνα με τους κανόνες της τοπικής, ή της ελληνικής αρχιτεκτονικής; Και καταλήγει σοφά ότι « ο Σωφουτος επιλέγει να εμφανιστεί μπροστά μας ντυμένος με ελληνικό ένδυμα, και ακόμη κι αν πρόκειται για μεταμφίεση, η μεταμφίεση αυτή είναι αψεγάδιαστη ».

Η Αϊ Khanoum παραμένει μέχρι σήμερα η καλύτερα γνωστή ελληνική εγκατάσταση στην Ανατολή από τον Τίγρη μέχρι τον Ινδό. Η πόλη ιδρύθηκε σε έναν χώρο όπου προϋπήρχε μια πολύ μικρή εγκατάσταση ντόπιων, περιορισμένη στην ακρόπολη.^{xiii} Το σημαντικότερο όμως, μετά την καταστροφή της από νομαδική εισβολή στα μέσα του 2^{ου} αι. π.Χ., οι κάτοικοί της την εγκατέλειψαν και δεν ξανακατοικήθηκε. Οι αρχαιολόγοι είχαν επομένως την δυνατότητα, όταν την ξαναανακάλυψαν στα μέσα της δεκαετίας του 1960,^{xiv} να αποκτήσουν μια πλήρη εικόνα για την οικιστική της εξέλιξη στα εκατόν πενήντα περίπου χρόνια της ύπαρξής της, χωρίς αυτή να αλλοιώνεται από την επικάλυψη των υλικών καταλοίπων εποχών μεταγενέστερων της ελληνιστικής. Το σύνταγμα των ελληνικών επιγραφών που έχουν μέχρι σήμερα ανακαλυφθεί στην περιοχή από το Ιράν δυτικά μέχρι και την κοιλάδα του Ινδού ανατολικά και το οποίο δημοσιεύτηκε τα 2012 από τον Georges Rougemont, περιλαμβάνει συνολικά 157 κείμενα. Από αυτά, τα 53, με άλλα λόγια το ένα τρίτο του συνόλου, προέρχεται από την συγκεκριμένη πόλη. Ωστόσο καμία από αυτές δεν μας αποκάλυψε το αρχαίο της όνομα, που παραμένει άγνωστο. Πιθανόν στα χρόνια της βασιλείας του Ευκρατίδη (περ. 170-145), στις αρχές του 2^{ου} αι., η πόλη να έλαβε το όνομά του.^{xv} Η ανασκαφή της από την Délégation Archéologique Française en Afghanistan (DAFA) υπό την διεύθυνση του Paul Bernard, διήρκεσε από το 1965 μέχρι το 1978. Η αρχαία πόλη ήταν χτισμένη στην συμβολή του ποταμού Ώξου με τον παραπόταμό του Kokcha και αναπτύχθηκε στο πλάτωμα μεταξύ των ποταμών στα δυτικά και νότια και ενός υψώματος στα ανατολικά, που χρησίμευσε για ακρόπολη και το οποίο παρέμεινε μέχρι το τέλος της ύπαρξής της πόλης αραιοκατοικημένο. (Bernard 1999 και 2009, για μια περιεκτική περίληψη των ευρημάτων της ανασκαφής) (Εικ. 6)

Τα κτίρια της κάτω πόλης, στην οποία διέμεναν οι άποικοι, δεν ακολουθούν κάποια διάταξη που να επιτρέπει την υπόθεση εφαρμογής του ιπποδαμείου πολεοδομικού συστήματος, παρά το γεγονός ότι το επίπεδο έδαφός της δεν αποτελούσε εμπόδιο. Αντίθετα φαίνεται ότι εξ αρχής βάρυνε περισσότερο στην σκέψη των αρχιτεκτόνων που εργάστηκαν εκεί, η κατασκευή, στο κέντρο, ενός μεγάλου κτιριακού συγκροτήματος. Αυτό οδήγησε στην μετατόπιση προς τα ανατολικά της κεντρικής οδού, που διασχίζει την πόλη από τον βορρά στον νότο, στο διάστημα που απέμενε ανάμεσα στο εν λόγω κτίριο και στο ύψωμα της ακρόπολης. (Εικ. 6) Το σχέδιο του κτιρίου βασίστηκε σε πρότυπα κατασκευής των νεοβαβυλωνιακών και αιχαιμενιδικών ανακτόρων, με μία μεγάλη αυλή, περίστυλη κατά την ελληνική συνήθεια, με πέτρινους κίονες κορινθιακού ρυθμού. Η αυλή δεν βρίσκεται στο κέντρο του συγκροτήματος, όπως θα συνέβαινε με ένα ανακτορικό κέντρο, ή ακόμη και σε μια ιδιωτική οικία της Ελλάδας. Εδώ λειτουργούσε σαν μια τεράστια είσοδος στο καθαυτό

οικοδόμημα, το οποίο με την σειρά του χωρίζεται σε επιμέρους χώρους, που εξυπηρετούσαν διαφορετικούς σκοπούς (Bernard 1999, 230 και 2009, 41-2).

Η στέγη του συγκροτήματος ήταν επίπεδη, κατά τα ανατολικά πρότυπα, στις άκρες της όμως τοποθετήθηκαν ολόγυρα κεραμίδια ελληνικού τύπου και στις γωνίες ακρωτήρια στον γνωστό από την Ελλάδα τύπο του ανθεμίου, ή ακόμη με φτερωτά σύμβολα, άγνωστα στις ελληνικές παραδόσεις (Bernard 1999, 228-9).

Το κτιριακό αυτό συγκρότημα, που αποκαλείται συχνά "ανάκτορο" στις δημοσιεύσεις των ανασκαφών, στέγαζε διοικητικές και οικονομικές υπηρεσίες, χρησίμευε όμως ταυτόχρονα και ως χώρος διαμονής των υψηλότερων τουλάχιστον αξιωματούχων που σύχναζαν εκεί. Αυτό ακριβώς κάνει τους αρχαιολόγους να πιστεύουν ότι πιθανότατα η Αϊ Khanoum αποτέλεσε ένα είδος επαρχιακής πρωτεύουσας, ή, εν πάση περιπτώσει, το σημαντικότερο κέντρο του ανατολικού τμήματος της επαρχίας της Βακτριανής, υποκαθιστώντας κατά κάποιον τρόπο τα Βάκτρα (Bernard 2009, 42).

Νότια των διαμερισμάτων διαμονής υπήρχε και πάλι μια περίστυλη αυλή, πολύ μικρότερη στις διαστάσεις από εκείνη μετά την είσοδο. Στα νότια υπάρχει ένα άλλο οικοδόμημα, που ταυτίστηκε με το θησαυροφυλάκιο της πόλης. Εκεί βρέθηκαν αγγεία με ελληνικές λέξεις χαραγμένες επάνω τους, που δήλωναν το αποθηκευμένο περιεχόμενό τους (Rougemont 2012a, 214 κ.ε.): νομίσματα, λιβάνι και λάδι· το τελευταίο δεν παράγεται στην περιοχή, αλλά η εισαγωγή του θεωρούνταν πιθανότατα απαραίτητη, καθώς πρέπει να το χρησιμοποιούσαν οι άνδρες κατά την εκγύμνασή τους στην παλαίστρα της πόλης.

Στο ίδιο οικοδόμημα υπήρχε και η βιβλιοθήκη του "ανακτόρου". Εκεί ανακαλύφθηκαν αποσπάσματα δύο ελληνικών λογοτεχνικών κειμένων, γραμμένων το ένα σε πάπυρο, το άλλο σε περγαμινή. Το υλικό αυτό καταστράφηκε στην πάροδο του χρόνου, διαβάστηκε όμως πάνω στο χώμα το αποτύπωμα του μελανιού με το οποίο ήταν γραμμένα τα δύο κείμενα, απόσπασμα φιλοσοφικού διαλόγου το ένα, ενός δραματικού έργου (;) το άλλο (Rougemont 2012a, 236 κ.ε.). Κανένα πάντως από τα δύο δεν ταυτίζεται με γνωστό μέχρι σήμερα έργο της ελληνικής λογοτεχνίας.

Οι ιδιωτικές κατοικίες, ιδίως αυτές όπου διέμεναν οι έποικοι και οι οποίες ξεχωρίζουν από το μέγεθός τους και μόνο,^{xvi} συγκεντρώνονται στο τμήμα της πόλης που απλώνεται νότια του "ανακτορικού" συγκροτήματος. Η διάταξη των χώρων που τις απαρτίζουν, ακολουθεί και πάλι μάλλον ανατολικά πρότυπα: η αυλή δεν βρίσκεται στο κέντρο, αλλά οι επί μέρους χώροι οργανώνονται στην μία πλευρά της και γύρω από ένα κεντρικό δωμάτιο, από το οποίο χωρίζονται με ένα σύστημα διαδρόμων. Οι ελληνικές παραδόσεις δεν είναι πάντως εντελώς απύσυχες, τις εντοπίζουμε στον πρόδομο με τους δύο κίονες, που υπάρχει μπροστά από το κεντρικό δωμάτιο και κυρίως στα λουτρά, αποτελούμενα από μια σειρά δύο-τριών δωματίων που επικοινωνούσαν μεταξύ τους. Τα δάπεδα ήταν πλακόστρωτα ή διακοσμημένα με βότσαλα, ενώ οι τοίχοι έφεραν επίχρυσμα κόκκινου χρώματος (Bernard 2009, 46, εικ. 13).^{xvii}

Βόρεια του διοικητικού συγκροτήματος κατασκευάστηκε το γυμνάσιο με μία παλαίστρα στα νότια, και τα δύο, κτίσματα ιδιαίτερα μεγάλων διαστάσεων. (Εικ. 6) Όπως και στην Ελλάδα, οι θεοί προστάτες του γυ-

μνασίου ήταν ο Ηρακλής και ο Ερμής, στους οποίους δύο νέοι της πόλης, ο Τριβαλλός και ο Στράτωνας, αφιέρωσαν μια ερμαϊκή στήλη. Το γυμνάσιο παρέμεινε όπως φαίνεται ο κατεξοχήν χώρος παροχής εκπαίδευσης. Η ανακάλυψη στο θησαυροφυλάκιο της πόλης δοχείων που περιείχαν λάδι, προϊόν που δεν παραγόταν στην περιοχή, λόγω του ψυχρού της κλίματος, και αναφορά του σε κάποιες επιγραφές σε σχέση με τον *ημιόλιο* (Rougemont 2012a, 230), αξιωματούχο με οικονομικές αρμοδιότητες που γνωρίζουμε και από άλλες περιοχές του σελευκιδικού βασιλείου, πολύ δυτικότερα και στις οποίες εμφανίζεται συχνά να είναι επιφορτισμένος με την διανομή του λαδιού στους εφήβους, δείχνει ακριβώς πόση σημασία απέδιδαν στην συμμετοχή των νέων σ' αυτό. Η ανακάλυψη στλεγγίδων και μελανοδοχείων (Bernard 1999, 239-40, σημ. 31 και 2009, 52) επιβεβαιώνει απλώς την διπλή λειτουργία του γυμνασίου. Όπως στην πτολεμαϊκή Αίγυπτο, οι "άπο γυμνασίου" πρέπει να αποτελούσαν κι εδώ μία ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα που διαφοροποιούνταν πολιτισμικά μέσα στο σύνολο. Το ανάθημα στους θεούς-προστάτες του γυμνασίου είναι σύγχρονο της δεύτερης οικοδομικής φάσης του κτίσματος, που χρονολογείται στα μέσα του 2^{ου} αι. π.Χ., λίγες δεκαετίες πριν το οριστικό τέλος της πόλης (Rougemont 2012a, 209-11, με παραπομπές στην σχετική βιβλιογραφία). Αυτό δείχνει ότι ο ελληνικός τρόπος ζωής δεν είχε χάσει το περιεχόμενο και τη ζωντάνια του 150 χρόνια σχεδόν μετά την ίδρυση της πόλης και μάλιστα σε έναν τομέα καθοριστικής σημασίας για έναν Έλληνα νέο, αυτόν της παροχής εκπαίδευσης και της εκγύμνασης του σώματος.

Απέναντι ακριβώς από το γυμνάσιο κατασκευάστηκε το θέατρο, το ανατολικότερο από όσα έχουν ανακαλυφθεί μέχρι σήμερα στην εξελληνισμένη Ανατολή. Ήταν μάλιστα ιδιαίτερα μεγάλων διαστάσεων, αφού μπορούσε να συγκεντρώσει μερικές χιλιάδες θεατές. Το κτίσμα αυτό παρουσιάζει μια πρωτοτυπία που δεν συναντάται σε κανένα άλλο ελληνικό θέατρο μέχρι σήμερα γνωστό. (Εικ. 7) Στο μέσο του κοίλου είχαν διαμορφωθεί τρεις μεγάλες εξέδρες, που χρησίμευαν, κατά την άποψη των ανασκαφέων, ως θεωρεία για τους εξέχοντες πολίτες. Ενώ λοιπόν στον ελληνικό κόσμο οι άρχοντες, οι ιερείς και οι ευεργέτες μιας αρχαίας πόλης αρκούσαν να καταλαμβάνουν τις πρώτες σειρές καθισμάτων στο θέατρο, φαίνεται ότι η κοινωνική ιεράρχηση στις αποικιακές κοινωνίες ήταν πολύ αυστηρότερη (P. Bernard 2007, 71-2 και 2009, 44-5).

Σε κοντινή απόσταση από την είσοδο του "ανακτόρου" ανακαλύφθηκαν δύο μασσωλεία, που ανάγονται στην πρώτη περίοδο ίδρυσης της πόλης. Κατασκευάστηκαν βάσει ενός σχεδίου που θυμίζει τους μακεδονικούς τάφους σε σχήμα T, όπως ο μεγάλος τάφος των Λευκαδίων και ο τάφος του Λαγκαδά, όπως από την πρώτη στιγμή παρατήρησε ο Paul Bernard (1973, 97, 99).^{xviii} Περιείχε τον τάφο ενός προσώπου, που ταυτίστηκε χάρη στην επιγραφή που βρέθηκε σε αυτό με το "τέμενος του Κινέα", όπως ονομάζεται στο κείμενο. Σύμφωνα με τον Louis Robert (1968, 432-8), ο Κινέας ήταν πιθανότατα ο άνθρωπος που ίδρυσε την πόλη, έπειτα από σχετική εντολή που έλαβε μάλλον από τον Σέλευκο Α', γύρω στα 305-300 (Rougemont, 2012a, 200 κ.ε., με τις παρατηρήσεις του P. Bernard, σ. 204 κ.ε.). Το κείμενο της αφιέρωσης αναφέρει ακόμη κάποιον Κλέαρχο, που ταυτίστηκε με έναν γνωστό από τις πηγές φιλόσοφο, ο οποίος δεν αποκλείεται να ήταν μαθητής του Αριστοτέλη, με ενδιαφέροντα για τις ανατολικές θρησκείες, ιρανική και ινδική, που τελικά έσωσαν τον οδήγησαν στην κεντρική Ασία. Κατά την διαμονή του στην πόλη φρόντισε να γραφούν σε πέτρινη στήλη τα δελφικά παραγγέλματα, περίπου 150 τον αριθμό, που η ελληνική παράδοση απέδιδε στους Επτά

Σοφούς και να ανατεθούν στο μνημείο του Κινέα, για να αποτελούν έτσι τα θεμέλια της παιδείας των Ελλήνων εποίκων, ξενιτεμένων στην πιο μακρινή άκρη της γης της Ασίας. Η στήλη στην οποία είχαν χαραχθεί τοποθετήθηκε πάνω στη βάση με την αφιέρωση του Κλεάρχου και τμήμα της μόνο έφτασε ως τις μέρες μας, διασώζοντας τα τέσσερα τελευταία παραγγέλματα (Εικ. 8):

Όταν είσαι παιδί να μαθαίνεις τους καλούς τρόπους,
 νέος να πειθαρχείς τα πάθη σου,
 ώριμος να είσαι δίκαιος,
 γέρος να δίνεις σοφές συμβουλές
 και να μην λυπάσαι για τον θάνατο που πλησιάζει.

Στην πόλη ανασκάφηκαν δύο ναοί. Ένας από αυτούς είναι ο μεγαλύτερος και βρισκόταν σε κεντρικό σημείο, μεταξύ των μασσωλείων για τα οποία έγινε ήδη λόγος και την κεντρική οδό που διέσχισε ολόκληρη την πόλη. (Εικ. 9) Κατασκευάστηκε την εποχή της εγκατάστασης των Ελλήνων, βάσει ενός σχεδίου που δεν ακολουθεί τους κανόνες της ελληνικής ναϊκής αρχιτεκτονικής, μοιάζει όμως καταπληκτικά με άλλους ναούς της ελληνιστικής περιόδου που ανακαλύφθηκαν δυτικότερα, για παράδειγμα στην μακεδονική αποικία της Δούρας-Ευρωπού. Τα σχέδιά τους παραπέμπουν σε εκείνα ναών της Μεσοποταμίας παλαιότερων εποχών. Τετράγωνος στο σχήμα (20×20 m), αποτελείται από έναν πρόναο και από το άδυτο, στα δεξιά και τα αριστερά του οποίου, υπήρχε από μία μικρότερη αίθουσα. Από το λατρευτικό άγαλμα, που υπήρχε στο άδυτο, σώθηκαν θραύσματα μόνο.^{xix} Ήταν ακρόλιθο, τεχνική γνωστή και στην Ελλάδα και φαίνεται να απεικόνιζε τον Δία που πιθανόν κρατούσε σκήπτρο. Στην υπόθεση αυτή οδήγησε η ανακάλυψη του άκρου του ποδιού του αγάλματος, το οποίο φορά σαντάλι που κοσμείται από έναν φτερωτό κεραυνό, σύμβολο του Δία. (Εικ. 10) Ο Paul Bernard (2009, 51, σημ. 47, με βιβλιογραφία) υποθέτει ότι μαζί με τον Δία δεν αποκλείεται να λατρευόταν και ο Ιρανός Mithra, που εμφανίζεται στα νομίσματα των τελευταίων Ελλήνων βασιλείων της Βακτρίας όπως του Ηλιοκλή (περ. 145-130, Borearachchi 1991, 74-6), διαδόχου του Ευκρατίδη. Αξίζει να σημειωθεί επίσης ότι στον πρόναο βρέθηκαν τρεις βάσεις αγαλμάτων ελληνικού τύπου (περίληψη των ευρημάτων στον Bernard 2009, 49, 51, με παραπομπές στην παλαιότερη βιβλιογραφία).

Η ελληνική κληρονομιά στην κεντρική Ασία

Το επιγραφικό υλικό από την Αϊ Khanoum, αλλά και από την υπόλοιπη Βακτριανή και τη ΒΔ Ινδία, μάς επιτρέπει να παρακολουθήσουμε τη ζωή των ελληνόφωνων κατοίκων της πόλεως στον ενάμιση περίπου αιώνα

της ύπαρξής της. Καλύπτει πολλούς τομείς της δημόσιας και της ιδιωτικής ζωής, και ως προς το περιεχόμενό του δεν διαφέρει σε τίποτε από εκείνο επιγραφών που θα βρίσκαμε σε οποιαδήποτε περιοχή της Ελλάδας. Συναντά κανείς αφιερώσεις στους θεούς, Έλληνες και, σε ένα σαφώς μικρότερο ποσοστό, ντόπιους, επιτύμβιες επιγραφές, έμμετρες και μη, κείμενα οικονομικού περιεχομένου σε περγαμηνή, για παράδειγμα αποδείξεις για την καταβολή φόρου (Bernard – Rapin 1994, βλ. και παραπάνω, σ. 5, το κείμενο της βακτριανής Αμφιπόλεως). Πιθανότατα ανάλογη εικόνα με αυτή της Αϊ Khanoum, παρουσίαζε και η Αλεξάνδρεια της Αραχωσίας, από την οποία δυστυχώς δεν έχουμε αντίστοιχο υλικό, για τους λόγους που αναφέραμε. Διαθέτουμε όμως το κείμενο του Σωφουτου, ένα ζωντανό παράδειγμα αυτόχθονα που επέλεξε να λάβει ελληνική παιδεία και να αφομοιωθεί πλήρως με τους νέους κυρίους της Ασίας. Δικαίως λοιπόν ο Ισίδωρος ο Χαρακηνός, Έλληνας συγγραφέας από την Αλεξάνδρεια του Περσικού κόλπου, που έζησε στα χρόνια του Αυγούστου, χαρακτηρίζει "ελληνίδα πόλη" την Αλεξάνδρεια της Αραχωσίας, που την εποχή εκείνη βρισκόταν υπό παρθική κυριαρχία.

Στην περιοχή νοτίως του ινδικού Καυκάσου το υλικό σε ελληνική γλώσσα είναι σαφώς λιγότερο. Επιπλέον χρονικά τοποθετείται στην ύστερη ελληνιστική περίοδο, σε αντίθεση με εκείνο της Βακτριανής, που είδαμε, και το οποίο φτάνει μέχρι τα μέσα του 2^{ου} αι., εποχή κατά την οποία η ελληνική εξουσία κατέρρευσε και οι ελληνικοί πληθυσμοί εγκατέλειψαν μαζικά την περιοχή. Εδώ η ελληνική παρουσία τεκμηριώνεται κυρίως από την επίδραση που δέχτηκε η τέχνη της περιοχής από την ελληνική, στο τέλος της προχριστιανικής και κυρίως στους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες. Η ελληνο-βουδιστική τέχνη της Γκαντάρα, από το όνομα της περιοχής όπου άνθησε, στην κοιλάδα του Ινδού ποταμού, αποτελεί το πιο εντυπωσιακό ίσως αποτέλεσμα, στον τομέα της τέχνης, της μακραίωνης συνύπαρξης των Ελλήνων με τους ντόπιους (βλ. Tarzi και Cambon στον παρόντα τόμο). Επίσης τεκμηριώνεται και από ελάχιστες επιγραφικές μαρτυρίες σε γραφή kharosthi ή brahmi, που αποτυπώνουν τις τοπικές ινδικές διαλέκτους. Τα τελευταία μάλιστα κείμενα αποτελούν πρώτης τάξεως ενδείξεις για τη σταδιακή αφομοίωση των Ελλήνων από τους αυτόχθονες, κυρίως για την διείσδυση των τοπικών θρησκειών, ήδη από τον 2^ο αι. π.Χ., ανάμεσα στους Έλληνες, που αναφέρονται στα κείμενα αυτά ως Yavanas ή Yonas, δηλαδή με το όνομα που χρησιμοποιούσαν γι' αυτούς οι Ινδοί (Κορδώσης 1989-90, 192 κ.ε.).^{xx} Αξιοσημείωτο μάλιστα είναι ότι οι περισσότεροι ανάμεσά τους προέρχονταν από τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα, αφού το όνομα πολλών εξ αυτών συνοδεύεται από τον τίτλο του αξιώματος που ασκούσαν. Πρόκειται για *μεριδάρχες*, *στρατηγούς* και μερικούς ακόμη αξιωματούχους που είναι γνωστοί και στο υπόλοιπο σελευκιδικό κράτος, αλλά και στο μακεδονικό βασίλειο (Rougemont 2012a, 271 κ.ε.). Έτσι γύρω στα 115-100, ο Ηλιόδωρος, πρεσβευτής του Έλληνα βασιλιά των Ταξίλων, Αντιαλκίδα, σε κάποιον Ινδό ηγεμόνα, αφιερώνει σε γλώσσα brahmi στον προστάτη του θεό Vasudeva, ινδουϊστική υπόσταση του θεού Vishnu, στην πόλη Vidisa (ΒΔ Ινδία) (Audoin – Bernard 1974, 14-21, Mairs 2006, 172 κ.ε.).^{xxi} Δύο *μεριδάρχες* αφιερώνουν σε βουδιστικά μνημεία στα Τάξιλα και στην κοιλάδα του Swat (Falk 2009, και τον ιστορικό σχολιασμό του Bernard στο Rougemont 2012a, 271-3). Τα κείμενα χρονολογούνται μέσα στον 2^ο ή τον 1^ο π.Χ. αι., οπωσδήποτε πριν από την κατάληψη της περιοχής από τους Σάκες (58 π.Χ.) και λίγο αργότερα από τους Ινδο-Πάρθους (περ. 20 π.Χ.). Το όνομα ενός από αυτούς, που έχει σωθεί στο

κείμενο, είναι ελληνικό (Θεόδωρος). Ένας άλλος *μεριδάρης*, ο Καλλιφών, αφιερώνει σε μία θεότητα που θα μπορούσε να ταυτίζεται με έναν θεοποιημένο τοπικό ποταμό (παραπόταμο του Kabul) (Rougemont 2012a, 268-70).

Τα μέχρι σήμερα γνωστά παραδείγματα ελληνικών πόλεων που ιδρύθηκαν από τους διαδόχους του Αλεξάνδρου στην κεντρική Ασία, δείχνουν ότι οι Έλληνες κάτοικοί τους μετέφεραν στο νέο χώρο εγκατάστασής τους το θεσμικό πλαίσιο, δηλ. την διοικητική οργάνωση, τους πολιτειακούς θεσμούς, αλλά και την εκπαίδευση, τους θεούς και την καλλιτεχνική ζωή της πατρίδας τους. Σε ό,τι αφορά τουλάχιστον στην περίπτωση της Αϊ Khanoum, που παραμένει μέχρι σήμερα η καλύτερα γνωστή, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι θα υπήρξε και η μόνη, τέτοια πόλη, οι Έλληνες κάτοικοί της φαίνεται να διατήρησαν σχεδόν ανέπαφη την πολιτισμική τους ταυτότητα μέχρι και τα μέσα του 2^{ου} αι. π.Χ., εποχή κατά την οποία ο πληθυσμός της την εγκατέλειψε. Σίγουρα δεν είναι αδιάφορο το γεγονός ότι μέχρι το τέλος της ύπαρξής της η πόλη φαίνεται να κατοικήθηκε κυρίως από τους απογόνους των πρώτων Ελλήνων εποίκων και ακόμη κι αν αργότερα προσήλκυσε εντόπιο πληθυσμιακό στοιχείο, αυτό δεν φαίνεται να ήταν ισάριθμο ή, πολύ περισσότερο, να αποτέλεσε ποτέ την πλειοψηφία στο σύνολο των κατοίκων της. Ωστόσο είδαμε ότι από την εποχή ίδρυσης της πόλης, οι Έλληνες κάτοικοί της δεν απέκλεισαν τις τοπικές παραδόσεις, αισθητές κυρίως, τουλάχιστον με βάση τα ως τώρα δεδομένα, στον τομέα της αρχιτεκτονικής.

Το υλικό από τη βορειοδυτική Ινδία, η οποία παρέμεινε στα χέρια των Ελλήνων για μικρότερο χρονικό διάστημα, αφού κατά το μεγαλύτερο μέρος του 3^{ου} αι. βρέθηκε στην εξουσία της ινδικής δυναστείας των Mauryas, μας επιτρέπει να γνωρίσουμε κάποιες όψεις της σταδιακής αφομοίωσης του ελληνικού στοιχείου μέσα στον ντόπιο πληθυσμό, αισθητής κυρίως στον τομέα της θρησκείας. Όντας πολυθεϊστές, οι Έλληνες δεν πρέπει να είχαν ιδιαίτερους ενδοιασμούς στην υιοθέτηση ξένων λατρειών, που αφομοιώθηκαν με τις δικές τους (Tarzi 2000 και Audoin – Bernard 1974, για τον Ηρακλή Παπαπαύλου 2008, 147, 157, για τον Ερμή, και 143-4 για την Hariti/Τύχη Borearachchi 2007, 65-6, εικ. 125, για τον Διόνυσο). Στο τέλος της προχριστιανικής και στις αρχές της μεταχριστιανικής εποχής, αρκετοί από τους Έλληνες αυτούς είναι εξάλλου πιθανό ότι γνώριζαν και χρησιμοποιούσαν την ινδική γλώσσα, όπως δείχνουν τα κείμενα στα οποία αναφερθήκαμε λίγο παραπάνω. Η ελληνο-βουδιστική τέχνη της Γκαντάρα, που άνθησε στην περιοχή αυτή, αποτελεί ίσως το καλύτερο δείγμα της οικουμενικότητας του ελληνισμού και ιδίως της ελληνικής τέχνης, εικονιστικές παραστάσεις της οποίας πέρασαν στην τοπική τέχνη, όπου άλλαξαν περιεχόμενο και χρησιμοποιήθηκαν για την απεικόνιση θεών και θνητών, σύμφωνα με τις ινδικές παραδόσεις.

Όλες αυτές οι αμφίδρομες επιδράσεις δημιούργησαν έναν νέο κόσμο, μία πραγματικότητα άγνωστη μέχρι τότε στην ελληνική ιστορία, τουλάχιστον σε ανάλογη κλίμακα. Ο κόσμος αυτός δεν αποτελεί προϊόν του οράματος κάποιων "φωτισμένων" ηγετών, για παράδειγμα των Σελευκιδών, ή ακόμη και του ίδιου του Αλεξάνδρου, παρά το γεγονός ότι πρέπει να θεωρείται δεδομένη η απόφαση του τελευταίου να παραχωρήσει στους Πέρσες θέση ανάλογη εκείνης των Μακεδόνων, πολιτική απόφαση που επέβαλε η ανάγκη συνεργασίας με τους μέχρι πρότινος κυρίως της αυτοκρατορίας που μόλις είχε κατακτήσει, όπως σωστά έχει επανει-

λημμένα τονίζει ο Pierre Briant (Briant 1999). Είναι κυρίως το αναπόφευκτο αποτέλεσμα της μακραιώνης συμβίωσης των Ελλήνων που εγκαταστάθηκαν στα χρόνια μετά την ολοκλήρωση της κατάκτησης με τους αυτόχθονες πληθυσμούς, μία πραγματικότητα που οι σύγχρονοι ιστορικοί και αρχαιολόγοι προσπαθούν να κατανοήσουν, κυρίως μέσα από την μελέτη του υλικού που φέρνουν συνεχώς στο φως οι αρχαιολογικές έρευνες.

Συντομογραφίες

BAI = Bulletin of the Asia Institute

BAR = British Archaeological Reports

CRAI = Comptes Rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres

DAFA = Délégation Archéologique Française en Afghanistan

JSav = Journal des Savants

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Audouin R. – Bernard P.**, 1974, « Trésor de monnaies indiennes et indo-grecques d'Aï-Khanoum (Afghanistan) », *Revue Numismatique*, σ. 7-41, πίν. 1.
- Bernard P.**, 1973, « Architecture : le téménos de Kinéas », στο *Fouilles d'Aï-Khanoum I (Campagnes 1965, 1966, 1967, 1968)*, (εκδ.) P. Bernard – M. Le Berre – R. Stucky, Paris, σ. 85-102.
- Bernard P.**, 1982, « Diodore XVII, 83, 1 : Alexandrie du Caucase ou Alexandrie de l'Oxus ? », *JSav*, σ. 217-242.
- Bernard P.**, 1985, *Aï-Khanoum IV. Les monnaies hors trésors. Questions d'histoire gréco-bactrienne*, Paris.
- Bernard P.**, 1999, « Aï-Khanoum (Afghanistan) : Un témoin de l'expansion grecque en Asie Centrale », στο *Αλέξανδρος ο Μέγας: από τη Μακεδονία στην Οικουμένη*, Διεθνές Συνέδριο, Βέροια 27-31/5/1998, Βέροια, σ. 225-241.
- Bernard P.**, 2007, « Οι Έλληνες στην Βακτριανή: από τα Βάκτρα στην Αϊ Χανούμ », στο *Ο Ελληνιστικός Πολιτισμός στην Ανατολή*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, 29 Νοεμβρίου 2006, (εκδ.) Π. Γρηγοράκου-Παρνασσού, Αθήνα, σ. 67-82.
- Bernard P.**, 2009, « La découverte et la fouille du site hellénistique d'Aï-Khanoum en Afghanistan : comment elles se sont faites », *Parthica* 11, σ. 33-56.
- Bernard P. – Besenval R. – Marquis Ph.**, 2006, « Du "mirage bactrien" aux réalités archéologiques : nouvelles fouilles de la Délégation Archéologique Française en Afghanistan (DAFA) à Bactres (2004-2005) », *CRAI*, σ. 1175-1241.
- Bernard P. – Pinault G.-J. – Rougemont G.**, 2004, « Deux nouvelles inscriptions de l'Asie centrale », *JSav*, σ. 227-356.
- Bernard P. – Rapin Cl.**, 1994, « Un parchemin gréco-bactrien d'une collection privée », *CRAI*, σ. 261-94.
- Bopearachchi O.**, 1991, *Monnaies gréco-bactriennes et indo-grecques. Catalogue raisonné*, Paris.
- Bopearachchi O.**, 2007, « Τα ελληνικά βασίλεια στο Αφγανιστάν και στην Ινδία », στο *Ο Ελληνιστικός Πολιτισμός στην Ανατολή*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, 29 Νοεμβρίου 2006, (εκδ.) Π. Γρηγοράκου-Παρνασσού, Αθήνα, σ. 56-66.
- Bousdroukis A.**, *Recherches sur l'histoire, la géographie historique et la toponymie des fondations grecques du Proche-Orient hellénistique*, υπό δημοσίευση.
- Briant P.**, 1999, « Alexandre et l'héritage achéménide : quelques réflexions et perspectives », στο *Αλέξανδρος ο Μέγας: από τη Μακεδονία στην Οικουμένη*, Διεθνές Συνέδριο, Βέροια 27-31/5/1998, Βέροια 1999, σ. 209-217.

- Cohen G.M.**, 2012, *The Hellenistic Settlements in the East from Armenia and Mesopotamia to Bactria and India*, Berkeley/Los Angeles.
- Falk H.**, 2009, « Greek Style Dedications to an Indian God in Gandhara », *Indo-Asiatische Zeitschrift* 13, σ. 25-43.
- Fraser P.M.**, 1996, *Cities of Alexander the Great*, Oxford University Press, New York.
- Goukowsky P.**, 1989, « Alexandrie de l'Oxos ou Alexandrie du Caucase ? », *Mélanges P. Lévêque* 2, *Annales Littéraires de l'Université de Besançon*, σ. 245-266.
- Grenet Fr.**, 2004, « Maracanda/Samarkand, une métropole pré-mongole. Sources écrites et archéologie », *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 59, σ. 1043-1067.
- Grenet Fr. – Rapin Cl.**, 1998, « Alexander, Ai-Khanoum, Termez : Remarks on the spring Campaign of 328 », στο *Alexander's Legacy in the East. Studies in Honor of Paul Bernard*, (εκδ.) O. Bopearachchi – C.A. Bomberg – Fr. Grenet, *BAI* 12, σ. 79-89.
- Holt F.L.**, 1989, *Alexander the Great and Bactria. The Formation of a Greek Frontier in Central Asia*, *Mnemosyne Supplement* 104, New York.
- Κορδώσης Μ.**, 1989-90, « China and the Greek World: An Introduction to Greek-Chinese Studies with Special Reference to the Chinese Sources », *Ιστοριογεωγραφικά* 3, σ. 143-251.
- Κορδώσης Μ.**, 1994, « Σάγαλα ή και Εύθυμηδία », *Ιστοριογεωγραφικά* 4, Τμητικό Αφιέρωμα στον Δημήτρη Βελισσαρόπουλο, σ. 179-190.
- Κορδώσης Μ.**, 2007, « Οι Έλληνες στην Ινδία κατά την ελληνιστική εποχή », στο *Ο Ελληνιστικός Πολιτισμός στην Ανατολή*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, 29 Νοεμβρίου 2006, (εκδ.) Π. Γρηγοράκου-Παρνασσού, Αθήνα, σ. 52-56.
- Leriche P.**, 1986, *Fouilles d'Aï-Khanoum V. Les remparts d'Aï-Khanoum et les monuments associés* (Mémoires de la DAFA XXIX), Paris.
- Leriche P.**, 2007, « Bactria : Land of a thousand cities », στο *After Alexander : Central Asia before Islam*, (εκδ.) J. Cribb – G. Hermann, *Proceedings of the British Academy* 133, Oxford, σ. 121-153.
- Leriche P. – Pidaev Sh.**, 2007, « Termez in Antiquity », στο *After Alexander. Central Asia before Islam*, (εκδ.) J. Cribb – G. Herrmann, Oxford, σ. 179-211.
- Leriche P. – Pidaev Sh.**, 2008, *Termez sur Oxus. Cité capitale de l'Asie centrale*, Paris.
- Mairs R.**, 2006, *Ethnic Identity in the Hellenistic Far East*, PhD dissertation, Univ. of Cambridge: <http://bactria.org>
- Mairs R.**, 2011, *The Archaeology of the Hellenistic Far East : A Survey*, *BAR International Series*, Oxford.
- Marigo V.**, 1995, *Hadda au royaume de Nagarhara, en Afghanistan, lieu de passage et de rencontres*, *Mémoire de maîtrise à l'Université de Paris IV-Sorbonne, UFR d'Histoire de l'Art et d'Archéologie*, Paris.
- Marshall J.H.**, 1951, *Taxila I : an illustrated account*, Cambridge.
- Παπαπούλου Κλ.**, 2008, « Ελληνικά ίχνη στην τέχνη του δρόμου του μεταξίου και συναφείς παρατηρήσεις », *Πρακτικά του Α' Διεθνούς Συνεδρίου Σινο-Ελληνικών Σπουδών*, Ιωάννινα, 2-4 Οκτωβρίου 2004, (εκδ.) Χρ. Σταυράκος, Ιωάννινα, σ. 143-166.
- Robert L.**, 1968, « De Delphes à l'Oxus, inscriptions grecques nouvelles de la Bactriane », *CRAI*, σ. 416-457.
- Rougemont G.**, 2012a, *Inscriptions grecques d'Iran et d'Asie centrale*, avec des contributions de P. Bernard, Londres.
- Rougemont G.**, 2012b, « Les inscriptions grecques d'Iran et d'Asie centrale. Bilinguismes, interférences culturelles, colonisation », *JSav*, σ. 3-27.
- Schlumberger D. – Robert L. – Dupont-Sommer A. – Benveniste E.**, 1958, « Une bilingue gréco-araméenne d'Asoka », *CRAI*, σ. 1-48.
- Tarzi Z.**, 2000, « Vajrapani-Héraclès de la niche V2 de Tepe Shotor de Hadda (Afghanistan) », *Ktéma* 25, σ. 173-189.
- Widemann Fr.**, 2009, *Les successeurs d'Alexandre en Asie centrale et leur héritage culturel*, Paris.

ⁱ Σατράπης της Σογδιανής, πατέρας της Άπαμας, που έγινε αργότερα σύζυγος του Σελεύκου Α'.

ⁱⁱ G.M. Cohen 2012, όπου θα βρει κανείς έναν πλήρη κατάλογο των πόλεων της ελληνιστικής περιόδου που αναφέρονται στις αρχαίες πηγές.

ⁱⁱⁱ Οι περιοχές νότια του ινδικού Καυκάσου είχαν παραχωρηθεί από τον Σέλευκο Α΄ στον Ινδό βασιλιά Σανδράκοττο (Chandragupta), με τον οποίο ξεκινά η δυναστεία των Μαurya, με αντάλλαγμα πολεμικούς ελέφαντες. Στα χρόνια του εγγονού του Asoka το ινδικό κράτος είχε επεκταθεί στην βόρεια Ινδία και είχε φτάσει ανατολικά στις ακτές του Ινδικού Ωκεανού. Στον Asoka οφείλονται τα περίφημα έδικτα, κάποια απ' τα οποία είναι γραμμένα στα ελληνικά· με αυτά οι υπήκοοι του βασιλείου, μεταξύ άλλων και οι Έλληνες, ενθαρρύνονται να ασπασθούν τον βουδισμό, ακολουθώντας το παράδειγμα του βασιλιά: βλ. G. Rougemont 2012a, 167 κ.ε., για την πιο πρόσφατη έκδοση της ελληνικής εκδοχής των κειμένων αυτών και όλη την παλαιότερη βιβλιογραφία, P. Bernard 1985, 92 κ.ε., καθώς και την ανακοίνωση του Γ. Χαλκιά, στον παρόντα τόμο.

^{iv} P. Bernard – G.-J. Pinault – G. Rougemont 2004, 275.

^v L. Casson, *The "Periplus Maris Erythraei"*, Princeton 1989, έκδοση του ελληνικού κειμένου με μετάφραση στα αγγλικά και ιστορικό σχολιασμό.

^{vi} Κατά τις ινδικές πηγές ο Μένανδρος γεννήθηκε στην πόλη Σάγαλα (σημ. Sialkot), η οποία φαίνεται να επανιδρύθηκε ως ελληνική πόλη από τον Ευθύδημο, του οποίου έφερε και το όνομα, σύμφωνα με τον Πτολεμαίο (VII.1.46). Ο Μ. Κορδώσης 1994, ορθά διορθώνει την *Ευθυμηδία* των χειρογράφων του Πτολεμαίου σε *Ευθυδημία*. Πιστεύει εξάλλου ότι τα Σάγαλα, λέξη που στην ινδική γλώσσα δηλώνει την σημαντική σε έκταση και πληθυσμό πόλη, είχαν αποκτήσει ελληνικό πληθυσμό από τον ίδιο τον Αλέξανδρο. Συγκεκριμένα, η πόλη που κατά τον Αρριανό (*Αλεξ. Ανάβ.*, V.29) ιδρύθηκε από τον Ηφαιστίωνα με διαταγή του Αλεξάνδρου ανάμεσα στους παραποτάμους του Ινδού, Ακεσίνη και Υδραώτη και το όνομα της οποίας δεν αναφέρεται από τον αρχαίο συγγραφέα, θα μπορούσε να ταυτίζεται με τα Σάγαλα, η καταστροφή των οποίων από τον Αλέξανδρο αναφέρεται λίγο πριν από τον ίδιο συγγραφέα (V.22-24).

^{vii} Όταν το 206 ο Σελευκίδης Αντίοχος Γ΄ βρέθηκε έξω από τα τείχη των Βάκτρων, ο βασιλιάς της Βακτριανής Ευθύδημος του υπενθύμισε τον κίνδυνο που και οι δύο αντίπαλοι διέτρεχαν, να καταλήξουν δηλαδή θύματα μιας εισβολής "βάρβαρων" νομαδικών φύλων από τον Βορρά: Πολύβιος, XI.34.

^{viii} Anonymi, *Periplus Maris Erythraei*, έκδ. K. Müller, *Geographi Graeci Minores*, Hildesheim 1965, 293.

^{ix} P. Bernard – G.-J. Pinault – G. Rougemont 2004, 325 κ.ε.

^x Και το οποίο πιθανότατα αποτελούσε τμήμα ενός οικογενειακού ταφικού μνημείου.

^{xi} Υπενθυμίζοντάς μας ότι η απλή υιοθέτηση ελληνικών κυρίων ονομάτων από αυτόχθονες δεν αποτελεί αναγκαστικά, ή αποκλειστικά, ένδειξη εξελληνισμού.

^{xii} P. Bernard – G.-J. Pinault – G. Rougemont 2004, 289 κ.ε. Τα εν λόγω νομίσματα είναι απομιμήσεις αθηναϊκών νομισμάτων με την γλαύκα.

^{xiii} P. Leriche 1986, 17-8, 21-2, 31, 44, 52-5, 71-2.

^{xiv} Για ένα σύντομο ιστορικό, σε ελληνική γλώσσα, της ανακάλυψης της θέσης της από τον βασιλιά του Αφγανιστάν στην δεκαετία του '60, βλ. P. Bernard 2007, 68-70.

^{xv} Μια πόλη με αυτό το όνομα αναφέρεται στον Στράβωνα, XI.11.2 και τον Πτολεμαίο, VI.11.8. Οι Fr. Grenet – Cl. Rapin 1998, πιστεύουν ότι ταυτίζεται με την Αϊ Khanoum.

^{xvi} Από την εποχή του ιδρυτή της δυναστείας, Σελεύκου Α΄, ο πρωτότοκος γιος του βασιλιά, έπαιρνε τον βασιλικό τίτλο και είχε στην εποπτεία του τις λεγόμενες "άνω σατραπείες", δηλ. τα εδάφη ανατολικά του Τίγρη (ή, κατά άλλους, του Ευφράτη). Φαίνεται ότι αυτό αποτέλεσε πάγια τακτική των Σελευκιδών, μέχρι την εποχή που έχασαν τον έλεγχο των συγκεκριμένων επαρχιών. Εάν η Αϊ Khanoum ήταν κατά κάποιον τρόπο επαρχιακή πρωτεύουσα, όπως, δικαιολογημένα, πιστεύει ο Paul Bernard, είναι πράγματι πιθανή η περιοδική διαμονή του βασιλιά εκεί, όταν οι συνθήκες επέβαλαν την παρουσία του.

^{xvii} 65m × 35m και σε κάποιες περιπτώσεις ακόμη και 107×72 m.

^{xviii} Για την τυπολογία των μακεδονικών τάφων, βλ. για παράδειγμα A.-M. Guimier-Sorbets – Y. Morizot, στο *Rois, cités, nécropoles, institutions, rites et monuments en Macédoine*, (εκδ.) A.-M. Guimier-Sorbets – M.B. Hatzopoulos – Y. Morizot, Paris 2006.

^{xix} Το μαρμάρινο θραύσμα είναι αρκετά μεγάλων διαστάσεων ώστε να μπορεί με ασφάλεια να θεωρηθεί ότι προέρχεται από το λατρευτικό άγαλμα.

^{xx} Το πιθανότερο είναι ότι οι Ινδοί δεν ήταν εκείνοι που εισήγαγαν τον όρο· μάλλον τον υιοθέτησαν είτε από τους Πέρσες, είτε από κάποιο σημειτικό φύλο της Εγγύς Ανατολής. Ο όρος μπορεί να περιέγραφε αρχικά τους Έλληνες της δυτικής Μ. Ασίας, και μάλιστα τους γνωστότερους ανάμεσά τους Ίωνες - Ιάφονες, και αργότερα η χρήση του να διευρύνθηκε, περιγράφοντας όλους τους Έλληνες.

^{xxi} Ήδη όμως στις αρχές του 2^{ου} αι. ο Έλληνας βασιλιάς Αγαθοκλής (περ. 180-170) πρώτος εξέδωσε στα Τάξιλα νομίσματα στην πίσω πλευρά των οποίων απεικονίζονται με καθαρά ινδικό τρόπο οι θεοί Balarama και Samkarshana, ενώ στην α΄ όψη των ίδιων νομισμάτων, το όνομα του βασιλιά υπάρχει στα ελληνικά, αλλά και σε γραφή brahmi (Audoin – Bernard 1974).

Εικ. 1: Χάρτης της Ελληνιστικής Ανατολής (P. Leriche, *Ο Ελληνιστικός Πολιτισμός στην Ανατολή*, 2007)

Εικ. 2: Χρυσό νόμισμα Διοδότου Α΄ (Borpearachchi 1991, pl. I)

Εικ. 3: Τετράδραχμο Δημητρίου Α΄ (Borpearachchi 1991, pl. 4)

Εικ. 4: Αργυρό τετράδραχμο Ευκρατίδου Α΄ (Borpearachchi 1991, pl. 19)

Εικ. 5: Δίγλωσσο νόμισμα (ελλ. και ινδ. επιγραφή) του βασιλέως Μενάνδρου Α΄ (Borpearachchi 1991, pl. 28)

Εκ. 6: Αϊ Khanoum (P. Bernard)

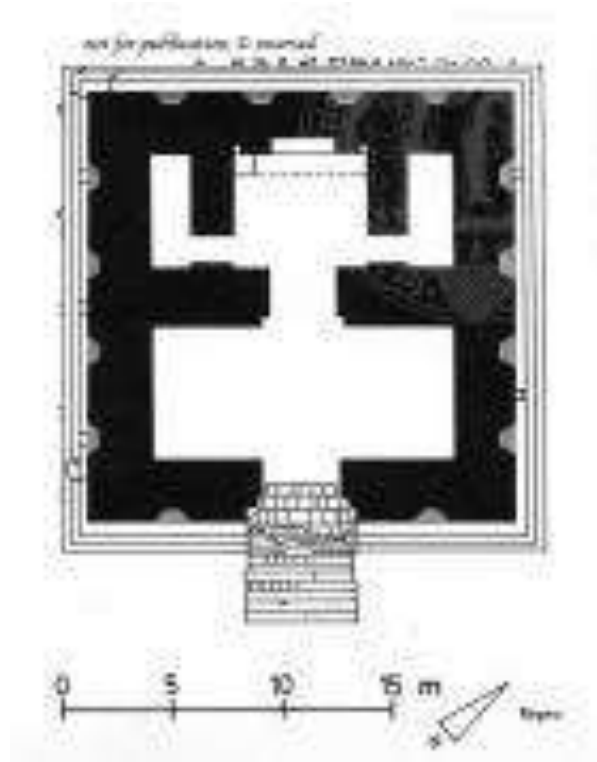

Εκ. 7: Το θέατρο της Αϊ Khanoum, αναπαράσταση (Ο Ελληνιστικός Πολιτισμός στην Ανατολή, 2007)

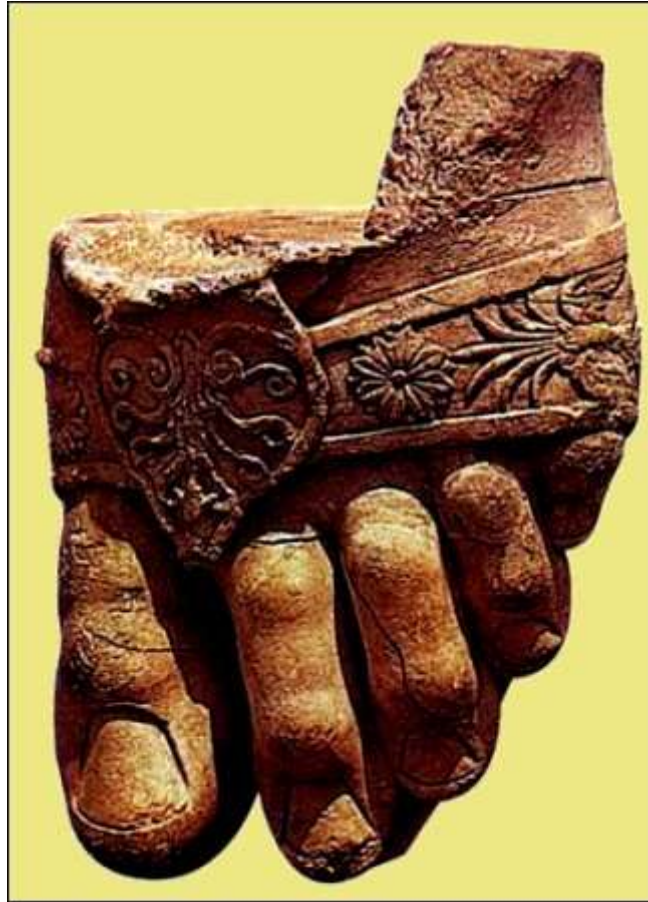

Ἄνδρῶν τοι σοφὰ ταῦτα παλαιότερων ἀνάκει[τα]· Παῖς ὦν κόσμιος γίνου,
 ῥήματα ἀργινώτων Πυθοῖ ἐν ἡγαθέαι· ἠβῶν ἐγκρατής,
 ἔνθεν ταῦτ[α] Κλέαρχος ἐπιφραδέως ἀναγράψας μέσος δίκαιος,
 εἶσατο τηλαυγῇ Κινέου ἐν τεμένει. πρεσβύτης εὐβουλος,
 τελευτῶν ἄλυπος.

Εικ. 8: Τα δελφικά παραγγέλματα (Ο Ελληνιστικός Πολιτισμός στην Ανατολή, 2007)

Εικ. 9: Αἶ Khanoum, ο ναός στο κέντρο της πόλης (P. Bernard)

Εικ. 10: Τμήμα από το ακρόλιθο λατρευτικό άγαλμα του κεντρικού ιερού της Αϊ Khanoum (P. Bernard)